

ВЧЕНИЙ, БУДІВНИЧИЙ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ МИКОЛА ІВАНОВИЧ БУШИН

Охарактеризовано життєвий шлях Миколи Івановича Бушина – людини, яка внесла вагомий внесок у розвиток української історичної школи, підготувала цілу плеяду молодих вчених-істориків, започаткувала серію краєзнавчих досліджень, виховала не одне покоління студентської молоді.

Ключові слова: М. Бушин, наука, історія, краєзнавство, дослідження, учні, благодійний фонд.

В. В. Гоцуляк,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
г. Черкасы, Украина

УЧЕНЬИЙ, СОЗДАТЕЛЬ ИСТОРИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ НИКОЛАЙ ИВАНОВИЧ БУШИН

Охарактеризовано життєвий шлях Миколи Івановича Бушина – людини, яка внесла вагомий внесок у розвиток української історичної школи, підготувала цілу плеяду молодих вчених-істориків, започаткувала серію краєзнавчих досліджень, виховала не одне покоління студентської молоді.

Ключевые слова: Н. Бушин, наука, історія, краєзнавство, дослідження, учні, благодійний фонд.

Victor Hotsulyak,
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University,
Cherkasy, Ukraine

SCIENTIST, BUILDER OF THE HISTORICAL SCHOOL OF MYKOLA IVANOVYCH BUSCHYN

This article is devoted to Mykola Ivanovych Buschyn's course of life – the person who made an outstanding contribution to the development of the Ukrainian historical school, trained the whole pleiad of young scientists-historians, gave rise to a number of local history researches and educated not one generation of student's youth.

In modern terms a particular emphasis on research bioistoriografichnym including figures who lived and worked in the difficult years of the Soviet era, and especially in the second half of XX - the first decade of the XXI century. Domestic historiography only collects relevant data on local scientists including Bushyn but thorough monographs about him yet available. Preferably in the form of articles and posts the most detailed biography illuminated scholar. Almost not yet received a detailed description of its scientific and socio-political outlook, attitude to the "Soviet era", and the restructuring of states in the country and during the restoration of Ukrainian statehood at the present stage of historical development.

At the same time we have an article exploration, mainly on memoirs written by colleagues and friends of the scientist and to his own testimony, although the series of publications devoid check archival and documentary sources, who are still waiting for bona fide researchers. They laid the foundations of the treasury and some hard data on the activities of the scientist.

All scientific way and purely human biography Mykola Ivanovych Buschyn's – very expressive evidence of vitality, daily an active ties with the newly established reality, the sequence of its position and high principles of responsibility for the education of young scientists, civic honesty and courage.

Key words: M. Bushyn, science, history, local history, research, followers, charitable foundation.

В сучасних умовах певна увага приділяється біоісторіографічним дослідженням, у тому числі постатям, які жили і працювали в складні роки радянської доби і, особливо, у другій половині ХХ – першого десятиріччя ХХІ ст. Вітчизняна історіографія тільки накопичує відповідні дані про вітчизняних вчених у тому числі М. І. Бушина, але ґрунтовна монографічна праця про нього поки що відсутня. Переважно у статейно-розвідковій формі найбільш детально висвітлюється біографія вченого. Практично, ще не отримано розгорнуті характеристики його наукового й суспільно-політичного світогляду, ставлення до «радянської епохи», перебудовчих і державотворчих процесів в країні та за часи відновлення української державності на сучасному етапі історичного розвитку.

Одночасно маємо статті, розвідки, написані переважно на спогадах колег і друзів вченого та на його власних свідченнях, хоча ця серія публікацій позбавлена перевірки архівними та документальними джерелами, які ще чекають сумлінних дослідників. Вони заклали основи у скарбницю певних й достовірних даних про діяльність вченого. У них, шляхом донесення сенсу фактажу, атестовано М. І. Бушина як небуденну особистість, вмілого організатора, вихователя чисельних учнів. У той же час сучасній громадськості та науковцям буде цікаво ознайомитися із виданням «Особистість в історії України: Микола Іванович Бушин» (Черкаси: ЧДТУ, 2013). Воно підготовлене до 75-річчя від дня народження д. і. н., професора, академіка Української академії історичних наук, заслуженого працівника освіти України, Стипендіата Президента України, Почесного громадянина селища Лисянка Черкаської області, завідувача кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету М. І. Бушина. Книга складається із трьох частин. Передмова написана першим Президентом України Л. М. Кравчуком та ректором Черкаського державного технологічного університету професором Ю. Г. Легою. У першій частині читач може ознайомитися із роздумами провідних українських істориків у тому числі О. Реєнта, А. Морозова, Т. Чубіної, М. Беспалова, В. Лазоренка, І. Федькова про наукову біографію вченого. У другій частині містяться роздуми М. І. Бушина про

власне життя та деякі його наукові публікації. Третя частина складається із спогадів колег, друзів, учнів про М. І. Бушина. Взагалі, сторінки публікацій несуть інформацію про подробиці його життя, вміння приваблювати й притягувати до себе багатьох людей, печатку любові і поваги до заслуженого діяча освітянської сфери. Видання є дійсним пошануванням вченого у зв'язку з ювілейною датою. З нього стає цілком очевидним, що зроблене Миколою Івановичем Бушиним вражає. Для нащадків він є зразком всього того, що так необхідно тепер кожному в нашій незалежній Україні.

Народився М. І. Бушин 10 березня 1938 р. в Росії у селі Маріца Льговського району Курської області у селянській сім'ї. На той час батько Іван Кирсанович (1912-1976) і мати Фросина Панасівна (1912-1998) мали вже два сини – Павла та Олександра 1933 та 1936 років народження. Старший брат працював трактористом і шахтарем у Воркуті до виходу на пенсію, потім повернувся до батьків. Помер у 1994 р. Середній брат Олександр після служби у армії також працював шахтарем там, де й старший брат Павло. Дружина Ольга Сергіївна (1941) – лікар ендокринолог; син Ігор (1964) – кандидат фізико-математичних наук, доцент Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького; донька – Наталія (1973) – вчитель англійської мови Черкаської ЗОШ №5 [4, арк. 1].

Микола був найменшим сином Фросини Панасівни та Івана Кирсановича. Вони народилися в 1912 році, у 1930-х роках вступили до колгоспу. Пережили голодомори 1932-1933 і 1946 років. До останніх днів працювали в колгоспі. Їх сім'я сповна пережила бомбардування німецької авіації і воєнне лихоліття Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. [2, с. 63].

Закінчивши школу Микола мріяв стати військовим і вступити до Севастопольського мореплавного училища імені Нахімова. Однак ця мрія юнака не здійснилася [2, с. 67]. А потім, як і більшість його однолітків, виявив активність у громадській роботі і за покликанням серця дістав путівку на відбудову шахт Донбасу.

Рубіжним у житті юнака стало 19 серпня 1956 р. коли він вперше ступив на українську

землю, яка назавжди для нього стала Батьківщиною. Вже протягом серпня 1956 – листопада 1957 років М. І. Бушин працював вибійником шахти № 7 тресту «Лисичанськвугілля».

З листопада 1957 по серпень 1960 рр. служив в Прикарпатському військовому окрузі у батальйоні зв'язку. Строкову службу проходив у містах Івано-Франківськ та Ужгород. Вже на кінець другого року служби він позачергово атестований як спеціаліст 3-го, 2-го класу та став майстром-телегра-фістом. Незабаром посів третє місце на Всеармійських змаганнях телеграфістів. Одночасно М. І. Бушин не покидав мрії про вступ на навчання до Московського державного університету імені М. В. Ломоносова. Однак доля розпорядилася так, що Микола Іванович став студентом-істориком Ужгородського державного університету (1960-1965 рр.). Він вже пізніше першим, серед своїх однокурсників, захистив кандидатську й докторську дисертації та став професором [1, с. 6-7; 2, с. 68-89].

За розподілом, а тоді існувало правило не видавати диплом на руки до відпрацювання за місцем призначення [2, с. 79], з вересня 1965 р. по вересень 1966 р. вчителював у Новослобідській середній школі Путивльського району Сумської області [2, с. 93-97]. Родинні обставини та те, що дружина Ольга Сергіївна родом з Черкащини стали визначальні у подальшій долі М. І. Бушина. До цього унікального куточку української землі зі своєю самобутньою історією назавжди прикипіло серце майбутнього вченого. Тут народилися його син – Ігор, донька – Наталія [2, с. 80-92].

Отже, з 15 вересня 1966 року до листопада 1967 року М. І. Бушин вже працював вчителем історії Лисянської восьмирічної школи Лисянського району Черкаської області [2, с. 96-97].

Завдяки отриманим знанням, виявленим організаторським здібностям та умінню контактувати з людьми М. І. Бушин переходить на партійну роботу. Спершу з листопада 1967 по вересень 1968 рр. працює інструктором Лисянського райкому партії. З вересня 1968 – по серпень 1970 рр. стає слухачем Вищої партійної школи при ЦК КПУ [2, с. 87-102], потім завідувачем кабінету політо-

світи Лисянського райкому партії (вересень 1970 – вересень 1971 рр.) [4, арк. 1].

Однак мрія стати вченим не покидала Миколу Івановича і з часом вона почала здійснюватися. Він з вересня 1971 по січень 1974 рр. навчався у аспірантурі Київського інституту народного господарства [2, с. 102-103]. Після навчання М. І. Бушин знову повертається на партійну роботу й працює з січня 1974 по липень 1976 року завідувачем кабінету політосвіти, завідувачем оргвідділом Лисянського РК КПУ [1, арк. 4]. Одночасно 14 травня 1976 року в Київському державному університеті ім. Тараса Шевченка М. І. Бушин захищає кандидатську дисертацію на тему: «Партійне керівництво культурним будівництвом на селі (на матеріалах Української РСР)» [2, с. 103].

Організованість, вміння не гаяти часу й самодисципліна в досягненні своєї мети дали Миколі Івановичу можливість за короткий термін опрацювати архівні матеріали, документальні джерела, масив різної літератури, узагальнити всі дані і підготувати низку статей та наукової продукції.

Рубіжним у науковій біографії вченого стає 1987 р. Тоді виходить друком монографія «Социально-культурное развитие села на современном этапе (На материалах Украинской ССР)». Вже через рік по виходу монографії у 1988 році в Академії суспільних наук (м. Москва) вчений успішно захищає докторську дисертацію на тему «Факторы социально-культурного развития современного советского села (На материалах Украинской ССР)» [4, арк. 1].

Набутий організаційний досвід дав йому можливість вирішувати масштабні завдання. Про це щиро й захоплено пишуть його біографи, колеги та вдячні учні [6, с. 255-384]. З липня 1976 по грудень 1980 рр. М. І. Бушин працює вже в Черкасах на посаді завідувача Будинком політосвіти, з грудня 1980 по грудень 1988 рр. завідувачем відділу науки та навчальних закладів Черкаського обкому Компартії України [4, арк. 1]. Про роки партійної роботи вчений досить детально описує у своїх спогадах [2, с. 105-136].

Про спогади М. І. Бушина [2, с. 61-261] потрібно сказати окремо. У них він акцентує увагу на життєвому шляху своїх батьках, своєї родини, навчанні у школі, розповідає

по початок трудової біографії, службу у лавах армії, навчанні в університеті, подальший трудовий та науковий шлях. Спогади є авторським віддзеркаленням часу і побудовані на історичних фактах, оскільки відіграють подвійну роль: з одного боку, вони точно доносять час, його особливості, постаті батьків, вчителів, наставників, науковців, партійних працівників, співробітників і учнів, штрихи, прикмети, колорит, тобто дають загальний план, а з другого показують «предметно» мислення вченого притаманне Миколі Івановичу. Йому не є властиве малювання життя лише рожевою фарбою.

В своїх спогадах вчений не оминає труднощів і конфліктів, які не раз виникали в його житті. Психологічно-штрихове і водночас емоційна насиченість роблять спогади вченого досить унікальними. Самі вони поступово ширше й багатогранніше охоплюють сторінки його життя, розширюють біографічні тематично накреслені обрії, поповнюються новими іменами вчених, співробітників, учнів, відзначаються різноманітністю характеристик осіб, з якими пов'язано життя М. І. Бушина. Так, наприклад, характеристика сучасності стає ще більш узагальнюючою і в той же час конкретно у зображенні дійсності, її провідних закономірностей й суперечностей.

Включені у спогади сюжети відіграють подвійну роль: з одного боку, вони точно доносять час, його особливості, штрихи, прикмети, колорит, тобто дають панорамне зображення життєвого шляху, а з другого, характеризують «предметно» наукове мислення властиве Миколі Івановичу. А разом, як зазначив автор у слові до читача, *«писав я їх від щирого серця» «адже всі етапи життя невід'ємні від життя мого народу: шахтар, військовослужбовець, вчений»* [2, 6, 7].

У своїх мемуарах М. І. Бушин досить відверто висвітлює свою роботу в Черкаському обкомі партії, позитивно оцінює діяльність його тодішнього першого секретаря І. К. Лутака. Вчений розповідає про стан охорони здоров'я українського села, нашу демократію сьогодні й вчора, науку та вищу школу. Зі спогадів та архівних матеріалах ми дізнаємося, що з листопада 1990 по березень 1999 рр. він працює заступником директора з навчально-виховної роботи, завідувачем кафедри природничих дисциплін, проректором, деканом

по роботі з іноземними студентами, завідувачем кафедри історії Черкаського інженерно-технологічного інституту. З березня 1999 до 2001 рр. працює першим ректором Інституту соціального управління, економіки і права (м. Черкаси). З 2000 р. завідувач кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету. У вересні цього ж року М. І. Бушин затверджений членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій за спеціальності 07.00.01 – Історія України та 07.00.02. – Всесвітня історія Донецького національного університету а в травні 2003 року членом цієї ж ради але вже із захисту докторських дисертацій на історичному факультеті Донецького національного університету.

М. І. Бушин затверджений членом ради з захисту кандидатських дисертацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького у травні 2003 р. за спеціальністю 07.00.01 – історія України і з березня 2010 року – за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія [5, с. 161, 163, 165].

За цей час в раді Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького під керівництвом М. І. Бушина захистили кандидатські дисертації його аспіранти: С. І. Стащенко, Р. В. Буравченко, В. Є. Паскаленко. Він виступив першим опонентом по дисертації А. П. Іржавської.

Визнанням належного рівня підготовки молодих вчених, заслуги їх керівника стало присвоєно почесне звання М. І. Бушину Указом Президента України «Заслужений працівник освіти України» 20 серпня 2007 р. [2, с. 145-265; 4, арк. 1-2]. З року в рік аспіранти – здебільше випускники Черкаського державного, а нині національного університету імені Б. Хмельницького. Вчений в 2005 р. очолив громадську організацію «Товариство істориків Черкащини ім. І. О. Гуржія».

Вчений та його найкращі учні є засновниками благодійного фонду. Вдячні учні дали фонду ім'я свого вчителя. Фонд імені професора Миколи Бушина «Історична спадщина» розпочав свою роботу з грудня 2005 року і по наш час регулярно проводить регіональні конкурси для обдарованої молоді, учнів шкіл, вшановує молодих науковців-істориків, журналістів Черкаської обласної

телерадіокомпанії «Рось» та ін. Отже, фонд опікується вченими-істориками, надає посильну допомогу і все можливе для підвищення ролі й авторитету історичної справи у суспільстві, займається популяризацією найкращих традицій української історичної науки.

По праву, вже багато років, М. І. Бушин очолює кафедру історії України Черкаського державного технологічного університету. За цей час створені належні умови для викладачів й співробітників кафедри, для навчання й відпочинку студентів. Микола Іванович довгий час був деканом факультету по роботі з іноземними студентами і не жалів своїх сил задля реконструкції й обладнання аудиторій.

Микола Іванович належить до істориків, які сформувалися у часи панування радянській історіографії здобреної ще залишками вульгаризаторської й ортодоксальної сталінської «модернізованої доби». Взяті «на віру» вони переходили від покоління до покоління вчених, учителів, широкої громадськості. Навіть доба «хрущовської відлиги», коли могли відкритися нові можливості, спромоглася здійснити лише першу пробоїну на шляху до правди історії. Далі – нові заморозки та морози, тож не буде перебільшенням сказати, що в складних соціально-політичних умовах формувалося тисячі вчених таких як М. І. Бушин.

У цій епосі, яку пережили більшість істориків знайшли свій відбиток історія захисту нашої Вітчизни, післявоєнної відбудови народного господарства, соціальні зрушення, зміни у житті народу. Саме ж життя трудящого народу, викликало захоплення юнака, армійця, студента й молодого науковця М.І. Бушина. Одночасно він, як слухач ВПШ черпав сили в ленінізмі в партійній політиці, ідеї перетворення світу і як партійний працівник торкався гострих питань партійної роботи, не ховався від труднощів й протиріч і досягав певних результатів. Йдеться про ідеологічне спрямування, утвердження основоположних принципів радянського буття в шкільну, вузівську та наукову сферу, політичну просвіту, якими довелося опікуватися М. І. Бушину.

Надзвичайно важливим для майбутніх дослідників наукової біографії вченого є його оцінки минулого й сьогодення і,

зокрема, часів відновлення незалежності України. Тут й глибокі роздуми над змінами, які відбулися у світі, пов'язані з крахом практики поширення комуністичної доктрини, розпадом Радянського Союзу на окремі держави, здобуття українським народом унікальної можливості мирним шляхом створити свою самостійну демократичну державу – Україну, а також оцінка реформ та негативних явищ, пов'язаних з можливістю легкої наживи шляхом перерозподілу національного багатства, народження тіньової економіки, проведення реформ заради реформ та ін. Все це та інші судження знаходимо ми у спогадах М. І. Бушина.

Одночасно вчений з болем зазначає про те, що небаченого удару водночас з економікою, наукою і охороною здоров'я зазнала система освіти, зокрема вища школа. Він детально описує свою роботу в Черкаському інженерно-технологічному інституті тепер державному технологічному університеті, розповідає про шляхи міжнародного співробітництва, діяльності як декана факультету по роботі з іноземними студентами, про гострі кути політичної боротьби, святкуванні свого 60-річного ювілею та 35-річчя подружнього життя [2, с. 145-179].

На особливу увагу заслуговує розділ спогадів «Біля витоків створення нового вузу». В ньому йдеться про створення нового вузу – «Інституту соціального управління, економіки і права», діяльність М. І. Бушина як першого ректора новоствореного вищого навчального закладу й повернення в Черкаський інженерно-технологічний інститут на посаду завідувача кафедрою історії України.

У спогадах М. І. Бушин досить виразно окреслив свої наукові здобутки а саме, як він став Людиною року – 1998. З цікавістю сприймаються розповіді про створення на Черкащині аграрного симпозиуму, формування й діяльність наукової школи, рідної кафедри професора Бушина та багато іншого.

Зазначене та інші сторінки життя й творчої біографії, безумовно, зацікавлять майбутнього дослідника життя та наукової спадщини М. І. Бушина. Одночасно нас продовжують цікавити особисті оцінки своєї діяльності й творчості. Й тут ми знову знаходимо цінні спостереження М. І. Бушина стосовно часу, в якому він жив та працював. Це стосується

всієї 80-річної епохи, змалювання якої, на думку вченого лише чорними фарбами й викреслювання з історії народу є необ'єктивним. На його переконання не можна забути й відкинути бурхливу творчу діяльність нашого народу. Він жив в умовах функціонування тоталітарного режиму адміністративно-командної системи. Однак і тоді всі чесні люди сумлінно працювали, творили, підіймали країну з відсталості і розбудовували нове життя. М. І. Бушин наголошує також на тому, що *«трудящі люди створили те підґрунтя, на якому нинішні покоління працюють й живуть»* [2, с. 257].

Вчений також зазначає, що вісімдесят років історики України працювали за часів радянської влади під наглядом ЦК та функціонерів компартії і те, що в умовах перебування республіки в складі Радянського Союзу і повної її залежності від центру будь-які етапи боротьби за незалежність України, за створення української самостійної держави весь час розглядалися як зрада. Історик також акцентує увагу на тому, що до числа зрадників автоматично потрапляли всі її державні діячі, які прагнули незалежності України.

Проте, на думку вченого, за таких умов українські історики радянської доби підготували немало цінних досліджень. Вони відшукали, опублікували і вивчили немало історичних джерел, написали багато узагальнюючих праць. Далі, наводячи періодизацію історичної науки після 1917 р. запропоновану І. Рибалкою, вчений зупиняється на окремих актуальних питаннях, пов'язаних з оцінкою розвитку історичної науки після XX з'їзду партії, виходом «Українського історичного журналу», вузівських і республіканських міжвідомчих наукових збірників, створенням 26-томного видання «Історії міст і сіл Української РСР», багатотомної «Історії Української РСР» у восьми томах, десяти книгах та ін. [2, с. 258-259].

Зі спогадів М. І. Бушина дізнаємося, що за своє життя він співпрацював і спілкувався з багатьма істориками України: В. А. Смолієм, О. П. Реєнтом, В. М. Ричкою, О. І. Гуржієм, В. М. Даниленком, С. В. Віднянським, Р. Д. Ляхом, П. В. Добровим, М. Є. Безпалим, А. Г. Морозовим, С. В. Кульчицьким, В. Г. Сарбеем, Д. Д. Данилюком, В. І. Ільком, П. М. Тригубом, О. В. Крапівіним [2, с. 259].

У спогадах М. І. Бушина ми знаходимо й оцінку наукової діяльності багатьох інших істориків, економістів та філософів.

Позитивні оцінки життєвого шляху, науково-організаційної діяльності вченого безумовно переважають ті критичні моменти, які знаходять його опоненти у тій же науковій діяльності. Це вже є даниною нашого суспільства з його строкатістю, суперечливістю та непослідовністю і просто заздрістю окремих його представників. Можна зустріти дві протилежні оцінки діяльності вченого: позитивні й критичні. Як перше так й останні є свідченням того, що перед нами постає постать неординарної особистості з яскравим й самобутнім характером, не раз запальним, поривчастим й одночасно з цікавими науковими захопленнями. Одночасно Микола Іванович людина досить вимоглива, наділена організаторськими здібностями, яка спрямовує будь-який колектив від інституту, факультету, кафедри до реалізації поставлених перед ними завдань. І особливою прикметою оціночної характеристики спогадів Миколи Івановича це позитивність аналізу ним життєвого шляху, наукової діяльності та творчості.

Для прикладу наведемо змістовну розвідку Г. Галієва та Г. Некредина «З мрією про майбутнє» [2, с. 40-43], у якій М. І. Бушин представ у ракурсі знавця проблем села, ініціатором аналізу проблем готовності переходу до ринкової економіки та спеціалістом у галузі соціології села та учасником творчої групи, створеної у 1989 році для проведення Все-союзного дослідження проблеми готовності сільських мешканців до реформування у сфері економічного та духовного розвитку села. Ці ж автори стисло характеризують зміст хрестоматії «Соціальні технології виробництва в зарубіжних країнах» та «Глумачного словника» (1995), орієнтованого на пропаганду соціальних технологій де співавтором виступає М. І. Бушин.

Названі вчені також звертають увагу на сучасні проблеми, які стоять у центрі уваги М. І. Бушина, активну взаємодію наукою школи вченого з діаспорою, характеризують дружні зв'язки з провідними колегами наукових центрів СНД, оцінюють дослідження ним міжнародних відносин та інші аспекти творчості. Діяльність Миколи Івановича, стверджують вчені, – спрямована на

дослідження подій і процесів в історії України та їх впливу на економічний та соціальний розвиток української держави у ХХІ столітті [2, с. 44].

Досить детально автори публікації зупиняються й на ще одній проблемі, яка знаходиться у полі зору вченого – це діагностика процесів економічного і соціального розвитку України на початку 1990-х років. Розкриваючи зміст його концепції вчені наголошують на тому, що вона суголосна тій, яка існує в зарубіжних країнах. Саме цю концепцію М. І. Бушина реалізують при підготовці молодих спеціалістів.

Г. Ліневич у своїй розвідці «Микола Бушин – професійний історик» [2, с. 29-32] оглядово розглянув спадщину вченого. Праці М. І. Бушина він поділяє на дві групи: 1) наукові праці періоду роботи М. І. Бушина у партійних органах Черкаської області; 2) історичні праці вченого під час роботи у вищих навчальних закладах Черкащини [2, с. 29].

І. Мащенко у своєму есе «Життєва мудрість» [2, с. 35-36], окрім характеристики життєвого шляху вченого, наводить відомості про наукові зв'язки свого учителя. Серед зарубіжних вчених М. І. Бушин співпрацював з Мартеном Жабою (Камерун), Лі Дінь-Дінь (КНР), Гунтером Фідлером (Німеччина), має тісні зв'язки з російськими науковцями В. М. Івановим, В. І. Патрушевим, В. П. Агафоновим, вітчизняними вченими а саме: з В. А. Смолієм, О. П. Реєнтом, В. М. Ричкою, С. В. Віднянським, П. П. Панченком, В. М. Даниленком, О. І. Гуржієм, О. Є. Лисенком, Ю. О. Храмовим та іншими [2, с. 36].

Дещо детальніше хотілося б зупинитися на питанні, пов'язаному із становленням наукових інтересів майбутнього вченого. Формування Миколи Івановича Бушина як історика відбулося у стінах Ужгородського (тепер національного) тоді державного університету на історичному факультеті. Найцінніше, що змогли дати майбутньому істориком його викладачі це посилене трудолюбство й любов до історії. Він з великою теплою згадує свою *Alma mater* та викладачів: М. М. Лелекача, Г. В. Марченка, І. Г. Шульгу, С. В. Міщенко, М. В. Арсентьева, І. М. Гранчака, Я. І. Штернберга, М. В. Трояна, В. І. Ілька, Н. П. Баженову та ін. Найпов-

ніше про своїх наставників у вищій школі пише М. І. Бушин у книзі «Мої учні – моя гордість» [3, с. 15-21, 25-44, 46]. До рангу вчителів він відносить також С. Г. Савранського, І. К. Лутака та І. Ф. Кураса.

Як зазначалося вище, чимало років віддав М. І. Бушин найактивнішій діяльності на партійній ниві. Однак у вирішальний для себе момент вчений приймає остаточне рішення: «Я вибираю науково-педагогічну стежу». Цьому вибору вчений лишається вірним і в наш час. М. І. Бушин не раз повторює, що інтерес до минулого пов'язаний з відповідальністю за майбутнє. З'ясувати зв'язок часів, показати наші життєдайні традиції, уміло узагальнити набутий за десятиріччя досвід це – обов'язок вченого.

З приємністю потрібно відзначити, що М. І. Бушин дуже любить учнів своєї школи і з особливою теплою пише про них у своїй книзі «Мої учні – моя гордість». Він з гордістю називає прізвиська учнів, продовжувачів його справи Л. М. Горенко, І. М. Марценюк, Т. Д. Чубіна, О. М. Гордуновський, А. Г. Томіленко, І. Ю. Мащенко, Ю. І. Вовк, В. Є. Трояновський, О. Л. Храмова-Баранова, С. І. Сташенко, І. Ю. Тищенко, А. І. Лисенко, Ю. М. Дученко, Л. М. Товстопят, В. Є. Вишневський, Р. В. Романенко, В. Є. Паскаленко, Р. В. Буравченко, Ю. М. Вовкотруб, Д. С. Федоренко, Н. В. Сушко, Я. Ю. Коваленко, В. В. Клименко та ін. [3, с. 79-152].

Варто зазначити, що проблематика наукових досліджень учнів школи М. І. Бушина досить різноманітна. Для прикладу наведемо лише частину з неї: порівняльний аналіз військово-політична діяльність П. Сагайдачного та Б. Хмельницького; українське селянство в соціально-економічній структурі суспільства на початку ХХ ст.; пожежна справа на Правобережній Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.; протипожежна діяльність органів місцевого управління в Південній Україні в другій половині ХІХ – початку ХХ ст.; історичний аспект; бойове застосування засобів зв'язку в оборонних і наступальних операціях першого періоду Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.); медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація в період відбудови (1943-1950 рр.); національно-культурне відродження

етнічних меншин Центральної України в 90-х роках ХХ ст.; українська діаспора Республіки Башкорстан: історія формування та особливості існування в іноетнічному середовищі; підготовка наукових кадрів на Україні у 90-ті роки ХХ ст.; зелений рух в Україні: становлення, формування, функціонування; жіночий рух в Україні: економічний, політичний, соціальний та правовий аспекти (1980-2001); історичні місця та розвиток туризму у Шевченківському краї (90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.); трансформаційні процеси у сфері пам'ятникоохоронної справи в Україні (1991 р. – початок ХХІ ст.); розвиток метрологічної вимірювальної техніки в Україні в останній чверті ХХ ст. та інші. Як бачимо, вона охоплює значні хронологічні межі: від історії середньовічної України до початку ХХІ ст. і є надзвичайно актуальною.

Сам Микола Іванович є автором 300 публікацій і зокрема 20 монографій та 10 навчальних посібників [4, арк. 2; 6, с. 16]. Про нього пишуть у багатьох виданнях і серед них: «Хто є в українських суспільних науках» (1998); «Імена України. Біографічний щорічник» (1999), «Україна на межі тисячоліть. 500 впливових особистостей» (2000), «Хто є хто в Україні». Він був Президентом Черкаського наукового Центру «Інтелект» (з 1993 р.), дійсним членом Української академії наук національного прогресу (з 1992 р.), дійсним членом Міжнародної академії інформатизації (1994 р.), дійсним членом Української академії історичних наук (з 1999 р.), нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1988), «Людина року – 1998» (Американський Біографічний Інститут).

Щоб визначити важливість внеску М. І. Бушина в історичну науку варто коротенько зупинитися на світоглядних орієнтирах історика. Він, як й більшість тогочасних істориків, пройшов еволюцію поглядів на Сталіна та сталінщину. Зокрема, прямо стверджував, що після смерті диктатора Сталіна в суспільстві більше утверджувалося розуміння того, що країна не зможе далі існувати в умовах великого терору та примусу. Відтак постійно відбувалися певні зміни у формах і методах управління як державою, так і окремими сферами життя суспільства. Учений вважає, що показником якісного

зростання у цьому відношенні був перехід від авторитарного управління до колективного керівництва, що було пов'язано передусім з ім'ям Микити Сергійовича Хрущова. Як відомо його перебування біля державного керма дістало назву «хрущовської відлиги». На ХХ з'їзді КПРС у доповіді М. Хрущова було піддано нищівній критиці політику Сталіна, було відверто сказано про злочини сталінщини. Процес «десталінізації», що розпочався незабаром після смерті диктатора, набув глибокого змісту, охопивши всі сфери суспільного життя. Пишучи так М. І. Бушин одночасно згадував студентські роки, коли один із викладачів – Н. І. Межберг у свій час став жертвою ГУЛАГу. Цей викладач дуже цінував і відстоював погляди М. Хрущова. М. І. Бушин погоджувався з його словами про те, що ця людина назавжди залишиться в історії, як така, що зробила багато для країни та її громадян [2, с. 77-78].

Про епоху у житті країни другої половини 60-х – кінця 1980 рр. Микола Іванович також залишив відверті характеристики. Її оцінку ми знаходимо у підручниках з історії України, у підготовці яких брав участь вчений. І разом з тим він цілком позитивно оцінює діяльність на посту Першого секретаря Черкаського обкому партії І. К. Лутака, під керівництвом якого на партійній ниві довгий час працював М. І. Бушин. Взагалі роки існування Радянського Союзу вчений оцінює неоднозначно й категорично не погоджується з тим, що тодішня влада не дбала про людей. Він про це пише в другій частині своїх спогадів у главі «Наша демократія сьогодні і вчора» й наводить конкретні приклади трудових звершень. Одночасно порівнює тогочасні часи з сучасною ситуацією в Україні [2, с. 134-139].

Творчі пошуки М. І. Бушина припадають на два якісно відмінні етапи. З одного боку, разом з іншими істориками другої третини ХХ ст., він підводив ризику під радянською історіографією. З другого – М. І. Бушин, як переконуємося, плідно працював і працює протягом останніх двадцяти років у полі сучасної історії України. Вчений займає суголосну цьому часові з окремими винятками, і це цілком природно, позицію у питаннях історичної дидактики, напрямків історичного дослідження, популяризації історичних знань, особливо знань з історії України та ін.

У цій сфері вчений прагне ширше охопити історичний матеріал, піднестися до широких узагальнень, відобразити історію народу крізь призму боротьби за світле майбутнє. Однак історична канва по собі ще не стає сюжетом, простим слідуванням фактам історії. За допомогою узагальнення і конкретизації історичних явищ історик зображує й історичні особистості даної епохи в якій він віддано працював й характеризує суспільне середовище, яке наклало на його особистість певний відбиток.

Як цілком правильно стверджує О. П. Реєнт М. І. Бушин «...без упередження розкриває минуле – таке, яке воно було насправді. Йому вдається максимально повно відтворити історичний колорит доби. Адже саме достовірність є необхідною передумовою розвитку історії як науки. Дуже важливо, продовжує учений, – що у своїх працях Микола Іванович усуває «білі плями» в минулому, розглядає події, які або замовчувалися, або були свідомо перекручені» [2, с. 9].

Помітний внесок зробив М. І. Бушин й у розвиток музейної справи та формуванні фондів краєзнавчого музею у селищі міського типу Лисянці, фундатором якого він був ще в 1960-х роках. У 2003 р. М. І. Бушин фундував в Лисянці ще один музей, присвячений розвитку освіти й освітянам цього краю. У 1998 році з ініціативи і за безпосередньою участю Миколи Івановича створено Музей історії Черкаського інженерно-технологічного інституту. З 29 березня 2001 року він є директором цього музею на громадських засадах [4, арк. 1]. Це ще одне з красномовних свідчень того, що діяльність М. І. Бушина не розчинилася у хвилях просто просвітництва.

Вона в кращих своїх зразках позначена прикметами справжнього науково та організаційного таланту вченого у сфері збереження історичної пам'яті.

Провідні українські вчені позитивно в цілому оцінюють діяльність М. І. Бушина й його історичної школи й дають його виразні характеристики. Той же О. П. Реєнт досить влучно зазначає: «Своє 75 Микола Іванович зустрічає у розквіті творчих сил. Хочеться побажати йому здоров'я, щастя, удачі, наснаги й сил для реалізації планів і задумів. Любов до Вітчизни вимірюється не лише кількістю сказаних про неї гарних слів, а щоденною самовідданою й безкорисною працею, на благо її процвітання, на благо конкретних людей, котрі працюють поруч. Прикладом цього слугує життя й діяльність Миколи Івановича Бушина» [6, с. 20].

Особливої уваги майбутніх дослідників заслуговує також література, бібліографічні та довідкові матеріали про життя, науково-педагогічну та громадську діяльність доктора історичних наук, професора, академіка Української академії історичних наук М. І. Бушина.

Отже, увесь наукових шлях і суто людська біографія Миколи Івановича Бушина – надзвичайно виразне свідчення життєдайності, щоденних діяльних зв'язків з новоствореною дійсністю, послідовності його позиції та високих принципів відповідальності за виховання молодих вчених, громадянської чесності та мужності. Швидко і невпинно плине час. Багато ще потрібно зробити ювіляру: є учні, незавершені справи, думки – все те, що і визначає енергійну особистість у його бажанні якнайщиріше служити суспільству.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Машенко І. Ю. Серія: Вчені Черкаського державного технологічного університету Бушин Микола Іванович. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2003. – 80 с.
2. Професор Микола Іванович Бушин: Україна – моя Батьківщина / За ред. проф. М. І. Бушина. – Черкаси : ЧДТУ, 2005. – 295 с.
3. Бушин М. І. Мої учні – моя гордість. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2010. – 2-8 с
4. Автобіографія Бушина Миколи Івановича: з особистого архіву М. І. Бушина надана авторові 25 жовтня 2011 р. – 3 арк.
5. Анотований покажчик дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді К 73.053.01 Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (2004-2009 рр.) / Уклад. та авт. передмови: О. З. Силка, Л. І. Синявська. – Черкаси : Вид. відділ ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2011. – 172 с.
6. Особистість в історії України: Микола Іванович Бушин / За ред. д.і.н., проф. ЧДТУ В. М. Лазуренка. – Черкаси : ЧДТУ, 2013. – 392 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: Боряк Г. В., д.і.н., проф.; Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.